

Arquitectura en perspectiva evangelitzadora

Eloi Aran Sala

Arquitecte i llicenciat en Teologia Fonamental. Professor de l'ISCR de Barcelona, Lleida i Martí-Codolar. Soci del despatx T113-Taller d'arquitectura.

1. L'arquitectura que demana la Nova Evangelització

Gènesi de la Nova Evangelització

El setembre de 2010 el papa Benet XVI, amb la carta apostòlica *Ubicumque et semper*, va crear el dicasteri per a la Nova Evangelització que va encomanar a Mons. Rino Fischella, el qual va fer un escrit programàtic en el *best-seller* eclesial que duia precisament per títol «La nova evangelització» (2011).¹ En el fons es reprenia la famosa citació de Pau VI «La ruptura entre l'evangeli i la cultura és sens dubte el drama de la nostra època» (EN 20), i es proposava fer arribar Jesucrist a la secular societat contemporània, especialment dins de l'àmbit europeu. Resulten d'especial interès d'aquell llibre els apartats dedicats a la *Via Pulchritudinis*, o camí de la bellesa, i la presentació de un edifici com a icona del que és la nova evangelització: la Basílica de la Sagrada Família.

Més endavant, el setembre de 2012, va tenir lloc la XIII Assemblea General Ordinària del Sínode dels Bisbes, sota el títol «La Nova Evangelització per la transmissió de la fe cristiana», on podem constatar que la nova evangelització va vinculada a tres paraules clau:

1. R. FISICHELLA (2011), *La Nova Evangelització*, Barcelona, Claret.

crisi, transmissió i fe. Aquí l'interès per la Nova Evangelització passa fronteres i es proposa per a tota l'Església universal.

Com a darrer text magisterial tenim la recepció que el nou Papa Francesc va fer del sínode sobre la Nova Evangelització el 2013 amb la Exhortació Apostòlica «*Evangelii Gaudium*» (EG). Aquest text resulta molt interessant com a programa del nou papat, alhora que dóna pistes de com entén i entoma el Papa Francesc un tema heretat del papat anterior. Tot i que el tema estètic sembla que es relegui a un segon pla a favor del tema social pel pes que se li dóna en el redactat, cal notar que la joia o alegria de l'Evangelí parteix d'una experiència de bellesa teològica i, per tant, hi ha una continuïtat amb la *Via Pulchritudinis*. En l'EG, la Nova Evangelització es presenta de forma definitivament catòlica, universal, i no només com un tema europeu, sinó vinculat, especialment, al fet urbà, com no podria ser d'altra manera quan més de la meitat de la població global viu en assentaments urbans i el nou papa prové del continent més urbanitzat del planeta, concretament de la gran urbs de Buenos Aires. Aquesta dimensió urbana, la qual tenim ben propera a casa nostra arran del Congrés Internacional de Pastoral a les Grans Ciutats, comporta un diàleg amb l'arquitectura i la sociologia, amb una especial atenció als mons residuals que genera els quals sovint són acceptats de manera acrítica per la ideologia neoliberal.

Cal notar que, quan parlem de Nova Evangelització, no ens estem referint a una «re-evangelització», ni tampoc a una «pre-evangelització». Una re-evangelització podria consistir a reduplicar «més del mateix» acríticament fins a la sacietat, però aquesta no és la intenció de la Nova Evangelització, per tal com ella es replanteja l'ardor, els mètodes i les expressions² de com es produeix el diàleg amb una societat que ja no és la mateixa que abans, o com s'hi dóna resposta. Una pre-evangelització es queda a les portes del l'explicitació evangèlica

2. «La conmemoración del medio milenio de evangelización tendrá su significado si es un compromiso vuestro como obispos, juntamente con vuestro presbiterio y vuestros fieles; compromiso no ciertamente de reevangelización, sino de una nueva evangelización. Nueva en su ardor, en sus métodos y en sus expresiones» (JOAN PAU II, Discurs a l'Assemblea del CELAM, Port-au-Prince, 9 de març de 1983).

Pensar en nous espais d'evangelització implica repensar com han de ser els espais de les esglésies i això comporta un profund estudi de l'activitat litúrgica, que és el seu motor funcional.

sense entrar de ple en l'anunci del kerygma, el contingut de la fe, que no és altre que presentar la salvació oferta per Jesucrist (1Co 15,3-5).

Llocs d'una arquitectura per la Nova Evangelització

Rastrejant les referències de la Nova Evangelització a la tasca de l'arquitecte cal apuntar que no hi ha cap al·lusió explícita, com a molt apareix la figura d'Antoni Gaudí a l'obra de Mons. Fisichella. No es tracta pròpiament d'un text del magisteri eclesial, però sí que hi ha una invitació a tota la comunitat cristiana a una renovació missionera que comporta la transformació o creació de nous espais. La tasca de l'arquitecte en aquesta perspectiva és la d'acompanyar un procés comunitari, més que oferir solucions en solitari, ja que és la mateixa Església la que evangelitza i no es pot pensar en un projecte arquitectònic religiós que es valgui per si mateix, com una peça tècnica dissenyada al despatx que s'empelta indiferentment a la dinàmica eclesial.

Efectivament, la Nova Evangelització requereix àmbits que facilitin la trobada personal amb Crist. D'entrada, aquesta trobada es dona amb l'encarnació de Crist en la comunitat de creients contemporània, ja que ells són les pedres vives (1Pe 2,5) que donen forma a l'espai buscat. Les esglésies, de fet, són una concreció material del cos de l'Església, i el mateix terme «ecclesia» indica una assemblea en la qual queda palesa la unitat però també l'autoritat d'Aquell que la convoca. Així doncs, pensar en nous espais d'evangelització implica repensar com han de ser els espais de les esglésies i això comporta un profund estudi de l'activitat litúrgica, que és el seu motor funcional.³

3. EG 73, 137-138.

D'altra banda, l'activitat litúrgica no esgota tota la capacitat evangelitzadora. Els conjunts i espais parroquials també són susceptibles de comunicar una bona notícia, ja sigui per la seva implantació en la trama urbana de les grans ciutats com per la seva mateixa distribució interna. També són espais d'evangelització un campanar, un despatx parroquial, unes aules de catequesi, un pati o les sales on es desenvolupa l'activitat de Càritas Diocesana, per posar-ne alguns exemples i, segons el meu parer, de vegades no s'han tingut prou en compte perquè han estat reduïts tècnicament als seus aspectes més funcionals.

A més de la vida de l'Església parroquial ens trobem també amb altres equipaments que resultarien de la mateixa activitat de l'Església local, com els seminaris, els centres d'estudis teològics o els centres de pastoral específics, així com les tasques realitzades per part de les congregacions religioses, especialment en el camp educatiu i social. Tots aquests espais institucionals han de ser vistos com a actius evangelitzadors i no només com a productes de l'evangelització, ja que una malsana concepció escleròtica del patrimoni arquitectònic emmudeix el cor que els va fer néixer.

Fins aquí tot semblaria apuntar a una renovació d'espais i equipaments ja coneguts, però la nova evangelització demana més perquè, així com tots aquests espais citats han anat sorgint com a resposta creient als reptes d'un temps determinat, també avui els arquitectes han d'ajudar a la comunitat a gestar nous espais per a comunicar la fe a la complexa societat actual marcada pel fet urbà, el pluralisme, la mobilitat, el mercat o els nous espais virtuals oferts per les tecnologies de la informació i la comunicació. Exemples d'aquesta nova recerca serien les capelles en aeroports o en altres llocs de trànsit; espais de silenci a la ciutat; presència religiosa en grans superfícies comercials o equipaments esportius; llocs per al diàleg amb la cultura, la ciència, la justícia o altres religions; manifestacions religioses populars en l'espai públic, etc.

Hi ha també un aspecte evangelitzador que incideix en gran manera en el disseny arquitectònic, encara que aparentment no sigui visible, i al qual es refereixen un cop i un altre els documents citats: la dimensió social implícita a la fe. L'actual preocupació per la sostenibili-

litat energètica o la creació d'empreses d'inserció laboral per a joves des del sector de la construcció, per posar-ne dos exemples, són aspectes igualment evangelitzadors perquè fan que un edifici atent a aquestes característiques sigui una bona notícia no tan sols per als seus usuaris, si és que el terme d'usuari es pogués identificar al de creient, sinó també per a la integritat de la creació i per la recerca del bé comú. La manera de construir o dissenyar un edifici també parla i significa l'edifici més enllà de la seva forma o de la seva funció.

Resta encara una altra dimensió global de la tasca arquitectònica que és el disseny i la conformació del mateix espai urbà determinat pels objectes arquitectònics. Arquitectura i urbanisme són dues cares de la mateixa moneda que de vegades es donen per separat, deslligant les parts del tot. La tasca de l'arquitecte en una perspectiva evangelitzadora no hauria de prescindir de la participació en la reflexió duta a terme per la teologia urbana, que actualment i principalment es troba en mans de sociòlegs i teòlegs, perquè això comportaria aprofundir més en la manca de diàleg entre els àmbits del pensament i la tècnica. La dimensió social abans esmentada troba a la ciutat un lloc privilegiat en un món on, acríticament, es dona per feta l'exclusió social i la creació d'àmbits marginals.

Triple funció de l'arquitectura per a la Nova Evangelització

L'arquitectura moderna aplicà el principi de «la forma segueix la funció» (L. Sullivan). Aquesta citació va portar al minimalisme de Mies Van der Rohe del «*less is more*» —en paral·lel a la revolució del Moviment Litúrgic de Romano Guardini i Rudolf Schwarz—, però va ser desemmascarat en la seva falta de simbolisme i historicitat per Robert Venturi amb la burlesca citació postmoderna del «*less is a bore*».⁴ Per a alguns arquitectes moderns, com Oriol Bohigas, fer una

4. R. VENTURI (1999, 9ª), *Complejidad y contradicción en la Arquitectura*, Barcelona, Gustavo Gili, pàg. 29.

“ Tant la concepció funcionalista com la psicologicista aprimen el Misteri a favor de l'*humanum*. Un edifici eclesial no es pot entendre si no és des del Misteri.

església és com fer una barraca de fira major o un envelat, és a dir, que és un edifici amb molt poca complexitat. Això és així perquè desconeixen la litúrgia i es limiten a crear un espai cobert per assemblees. No hi ha referència al transcendent i es redueix l'arquitectura religiosa a una qüestió de construcció.

Per a altres, que sí que entomen el problema simbòlic, es redueix l'edifici cristià al psicologisme de les formes, o pitjor, a la numerologia, quan de fet el culte cristià es realitza en esperit i en veritat, és a dir, no es deixa enfaixar en una estètica o altra. Tant la concepció funcionalista com la psicologicista aprimen el Misteri a favor de l'*humanum*. Un edifici eclesial no es pot entendre si no és des del Misteri: «L'Església no satisfà necessitats, celebra misteris»,⁵ deia Mons. Cardenal Martini. El Misteri és l'autèntica funció i motor de tot edifici cristià, que no és més que una resposta agraïda a l'acció de Déu, ja sigui un temple, un centre parroquial o un equipament de caràcter social, educatiu o sanitari.

El Misteri de l'Església es presenta en tres formes que són alhora les seves tres tasques o missions principals: la celebració de la fe (dimensió cordial, memòria, litúrgia), l'anunci de la fe (dimensió intel·lectual, enteniment, kerigma) i el servei de la fe (dimensió pràctica, voluntat, diaconia). Podríem relacionar respectivament aquestes dimensions amb els transcendents: bellesa, veritat i bondat.

Atès que Mons. Rino Fisichella ha proposat la Basílica de la Sagrada Família com a icona de la Nova Evangelització, vegem breument com Antoni Gaudí va encarnar amb la seva vida i la seva obra la tríada de la Litúrgia, el Kerygma i la Diaconia. Referent a la litúrgia, cal esmentar la relació clau de Gaudí amb tres bisbes i un jesuïta:

5. Cita recollida per Ignacio Vicens a E. F. COBIAN (2006), *Arquitecturas de lo sacro, Memoria y proyecto*, La Coruña, Netbiblio, pàg. 96.

El Misteri de l'Església es presenta en tres formes: la celebració de la fe , l'anunci de la fe i el servei de la fe. Podríem relacionar respectivament aquestes dimensions amb els transcendents: bellesa, veritat i bondat.

Mons. Joan Baptista Grau i Vallespinós, bisbe d'Astorga; Mons. Pere Joan Campins i Barceló, bisbe de Mallorca; Mons. Josep Torras i Bages, bisbe de Vic; i finalment el P. Ignasi Casanovas sj, gran amic i confident de l'arquitecte. De tots ells Gaudí es va formar en la litúrgia i llegia l'*Année Liturgique* de dom Prosper L.P. Guéranger, abat de Solesmes i promotor del moviment litúrgic.

Pel que fa a l'anunci de la fe, el *kerygma* o primer anunci, l'arquitectura gaudiniana és una explicitació constant de la fe cristiana i de les diferents grups espirituals, com ara el col·legi de les Teresianes, inspirat en la lectura de «Las morades» de Santa Teresa de Jesús, o l'escola per als fills dels obrers de la Sagrada Família, per no parlar dels símbols cristians que trobem en obres religioses i civils de l'arquitecte.

Finalment, en la dimensió de la *diakonia* o servei de la fe, és ben coneguda l'atenció de Gaudí pel fet social. S'explica l'anècdota que Antoni Gaudí va ser confós amb un pobre mentre ell recollia fons per a la construcció de la Basílica de la Sagrada Família. No és d'estranyar, doncs, que l'arquitecte defensés que «La pobresa genera major elegància, perquè l'elegància no és mai rica ni opulenta». Potser el quadre del pintor Joaquim Mir titulat «La catedral dels pobres» (1898) sigui la millor presentació de la identificació de Gaudí amb la realitat sofrent.

2. Tres projectes en perspectiva evangelitzadora

Rara vegada la memòria d'un projecte d'arquitectura esdevé un lloc teològic, però una mirada sapiencial de les tasques pròpies de la professió obre la lectura merament tècnica a altres profunditats. En

aquest apartat presento breument alguns dels diversos projectes de temàtica religiosa elaborats conjuntament amb els meus companys del despatx,⁶ en Giuseppe Giacalone i la Maria del Mar Viladot (sòcics) amb la col·laboració d'en Roger Panadés. Aquestes obres tenen el valor de la humilitat que atorga el principi de realitat perquè parteixen de demandes concretes de la comunitat cristiana vers una millora de la seva qualitat evangelitzadora. Tot i tractar-se d'una reflexió «des del despatx», no és en cap cas la «teologia de despatx» criticada pel Papa Francesc,⁷ sinó que respon al risc de sortir al carrer.⁸

Una font enmig de la plaça: Reforma de l'Abadia de Riudoms. (2012-14)

L'antiga abadia, o rectoria, de Riudoms es troba situada en un lloc destacable del poble, al costat de l'església i donant façana a la plaça principal, però es trobava en mal estat de conservació i la seva distribució no afavoria el desenvolupament i el creixement de les activitats parroquials. La planta baixa comptava amb espais torturats i residuals on s'inclouïen les activitats de Càritas, i la planta pis era gairebé tota ella ocupada per un habitatge del rector sobredimensionat. Tot el conjunt té forma de L i gira al voltant d'un petit pati que es trobava en estat de deixadesa.

La intervenció va consistir a racionalitzar els usos i articular l'activitat al voltant dels vestíbuls creats a partir del nou nucli de comunicacions verticals i serveis, respectant al màxim la lògica estructural de l'edifici. A la planta baixa, controlant el vestíbul d'accés principal des de la plaça del poble, s'hi van disposar el despatx i l'arxiu parroquial, també una sala d'actes en els antics galliners connectada visualment

6. www.t113arquitectura.com

7. «Cal que els teòlegs no s'acontentin amb una teologia d'escriptori» (EG 133).

8. «Prefereixo una Església accidentada, ferida i tacada per sortir al carrer, abans que una Església malalta pel tancament i la comoditat de aferrar-se a les pròpies seguretats» (EG 49).

Una bona metàfora del que és la nova evangelització: respectar la memòria col·lectiva de Riudoms amb tota la seva complexitat i, des de la seva realitat, relançar-lo i projectar-lo cap al futur.

amb el pati interior i, d'altra banda, amb un ús i un accés independents però connectats, els espais de Càritas i l'aparcament del rector. A la planta pis s'hi van disposar les sales de catequesi, la sala de joves, sala del consell parroquial i sala de confraries. En aquesta planta es va crear també un oratori que podia funcionar alhora com a sala de reunions segregant part del vestíbul, aprofitant alhora un pati de ventilació reconvertit en llanterna zenital. Finalment, es va procedir a la construcció d'una remunta en planta segona on s'allotjava el nou habitatge del rector i una sala polivalent.

La manera de tractar aquest edifici per part del despatx pot ser una bona metàfora del que és la nova evangelització: respectar la memòria col·lectiva de Riudoms amb tota la seva complexitat i, des de la seva realitat, relançar-lo i projectar-lo cap al futur. Potser hauria resultat més avantguardista i modern enderrocar l'edifici i construir-ne un de nova planta no subjecte a la història, però amb això alguna cosa s'hauria perdut per al poble. Quedar-se amb allò bo i evangelitzar «des del que hi ha», ja sigui comptar amb una constructora del poble o deixar visibles panys de paret al nu, ressona a pur evangeli.

D'altra banda, aquest encàrrec ens va oferir com a arquitectes l'oportunitat d'establir un vincle d'amistat i d'acompanyament comunitari que ens va enriquir en gran manera. Les trobades amb el consell parroquial, la presentació del projecte a tot el poble després d'una eucaristia o l'àpat festiu celebrat el dia de la seva inauguració, són alguns records que ens han obert les mires del procés projectual. Així mateix, aquesta relació ens ha fet veure les diferents tasques o com funciona una parròquia i com aquest programa es concreta en la triple missió del kerigma, litúrgia i diaconia de les quals he parlat anteriorment.

Es va optar des del arxiprestat del Poble-Sec per redissenyar l'espai interior de manera que s'hi poguessin acollir altres activitats pastorals mantenint el seu ús litúrgic, i esdevingué així un espai pioner.

Un oasi a la ciutat: Reforma del temple parroquial de Santa Madrona del Poble-Sec, Barcelona. (2013-14)

El temple parroquial de Santa Madrona, conegut popularment com la «Catedral del Poble-Sec», és un edifici neogòtic de finals del segle XIX. El 2013 es va clausurar el temple a causa dels despreniments de diferents elements metàl·lics situats a les claus de volta. Un cop sanejades les voltes es va optar des de l'arxiprestat del Poble-Sec per redissenyar l'espai interior de manera que s'hi poguessin acollir altres activitats pastorals mantenint el seu ús litúrgic, i esdevingué així un espai pioner a l'Arquebisbat de Barcelona.

La proposta es concentra en els llocs on hi ha activitat, i es deixa per a altres etapes la rehabilitació de la pell interior del temple, una capella oberta accessible des de la via pública o un nou espai de pregària a l'antic presbiteri. Per donar versatilitat al temple s'ha dissenyat una tarima tècnica sobreposada al paviment existent al llarg de la nau principal i en el creuer. Lliscant sobre la nau principal s'ha projectat un moble separador que actua com a element de suport de les activitats que es vulguin realitzar, ja sigui com office, guarda-roba o venda d'entrades i control. Quant a l'espai litúrgic, s'ha disposat un nou presbiteri centrat sota la cúpula del temple, buscant una distribució més assembleària i participativa. Com a element tècnic i simbòlic ha creat un baldaquí suspès sobre l'altar que incorpora els elements sonors i lumínics adequats. Donant un final a la intervenció i també amb possibilitat d'usos diversos, s'hi incorpora una grada que colonitza l'escalinata de l'antic presbiteri que emmarca i enllaça amb el nou espai de celebració eucarística.

Com a nota per a la nova evangelització resulta interessant veure

com el projecte s'adapta de forma possibilista a la realitat, la qual cosa moltes vegades significa un pressupost molt ajustat i una intervenció de mínims. La proposta té l'habilitat d'intervenir principalment allí on cal i deixar les instal·lacions i els espais a punt per a fases posteriors. Per exemple, resultava impensable fer una reforma total i integral de la pell interna del temple. Aquesta es farà quan l'activitat generi els recursos suficients; es deixa així temps per veure quina és la resposta de l'espai a nivell pastoral i per anar avançant en una gestió sostenible. Això comporta una certa intempèrie, però cal aprofitar-ho com a temps de reflexió necessari per encertar en les noves etapes.

També cal apuntar un fet conflictiu en l'àmbit litúrgic, requerit pel programa indicat pels gestors del projecte, que és la possibilitat de treure el mobiliari del nou presbiteri i deixar intacte l'altar de pedra existent. Per dotar de significat l'antic presbiteri elevat i no deixar-lo com un residu espacial es proposa, a semblança del cas de l'Església de Sant Ignace de París, recuperar-lo com espai de pregària al Santíssim, col·locat sobre l'altar major. Aquesta disposició reforça el caràcter sacre de l'antic altar i el vincula directament amb l'acte eucarístic. De moment, per evitar la sostracció del sagrament, la reserva eucarística s'ha disposat a un costat de l'antic presbiteri, on ja existia un lloc buidat al mur a tal efecte; mentre que s'ha col·locat la reproducció d'una icona romànica de Jesucrist damunt l'altar, per vincular clarament la taula amb el seu Senyor.

Finalment, cal assenyalar que el projecte d'intervenció a l'interior del temple de Santa Madrona ha merescut esdevenir una de les obres seleccionades pels premis FAD (Foment de les Arts Decoratives) del 2015, un reconeixement des de l'àmbit civil molt car de veure per a una obra de temàtica religiosa.

Refer els arkhetojos: Capella de Sant Ignasi, Barcelona. (2015)

Per a les relacions personals compta molt salvaguardar aquells llocs primigenis per retornar-hi en els moments de recerca de sentit.

Recrear una versió contemporània de la Cova de Sant Ignasi de Manresa que fes visible l'estructura interna dels Exercicis Espirituals.

Allò que val per a les relacions personals també val per a la relació amb Jesucrist i per a les mateixes institucions religioses, de manera que aquest va ser l'eix vertebrador de la reforma de la Capella de Sant Ignasi de Lloïola a la Cúria Provincial de la Companyia de Jesús a Catalunya: recrear una versió contemporània de la Cova de Sant Ignasi de Manresa que fes visible l'estructura interna dels Exercicis Espirituals.

El projecte se situa en una peça allargassada de forma rectangular on originàriament s'hi disposava el presbiteri en un dels extrems oposat a l'accés. L'espai s'il·luminava naturalment per un conjunt de tres finestres elevades en un dels laterals, mentre que la il·luminació artificial es concentrava dels dos metres en avall, i deixava la resta del doble espai a les fosques.

La intervenció consta de quatre plafons que arrenquen suspesos de la paret oposada a les finestres i creixen, doblegant-se, cap a la llum. Aquests plafons representen les quatre setmanes dels Exercicis Espirituals i la representació simbòlica s'aconsegueix amb una topografia espiritual a mode de retaule realitzada amb roba de sac, ja que Sant Ignasi era conegut popularment a Manresa com «l'home de sac», en referència al seu vestit de peregrí. El plafó de la primera setmana actua alhora d'espai rebedor, de manera que, aprofitant que no hi ha finestra, el fals sostre s'abaixa per crear el clima de recolliment i el convit a la humilitat pròpia de la setmana que culmina amb el triple col·loqui amb el crucificat (EE.EE.62ss). Al plafó de la segona setmana s'hi representa la contemplació de les dues senyeres (EE.EE.126ss) amb els tres graons de la humilitat. Al tercer plafó és on es disposa el nou presbiteri, cercant una participació més assembleària, ja que allà és on es proposa a l'exercitant la contemplació de la Passió de Crist. Aquest plafó és presidit per una creu buidada en la roba de sac per visualitzar «com la divinitat s'amaga» (EE.EE.196). Al quart plafó s'hi representa el sepulcre buit i la resurrecció i s'hi disposa el sagrari.

Per altra banda, confrontat als quatre plafons-cova i per sota dels finestrals, es disposa un altre plafó corregut horitzontal on s'hi representa l'*skyline* de Montserrat, com si haguéssim pogut recrear l'estat i les vistes originals de la Cova de Sant Ignasi a Manresa. A l'inici i al final del plafó és on troben lloc les talles de sant Ignasi i de la Mare de Déu de Montserrat, que acompanyen l'exercitant al llarg del seu recorregut. A les parets testeres es disposen les representacions del textos del «Principi i Fonament» (EE.EE.23) i la «Contemplació per assolir l'amor» (EE.EE.230ss), que són els marcs d'entrada i sortida del trajecte espiritual ignasià.